УДК 336.77
© 2011

Аранчій В. І., кандидат економічних наук, професор,
Зоря О. П., кандидат економічних наук,
Петренко І. І., викладач
Полтавська державна аграрна академія

КРЕДИТ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Рецензент – доктор економічних наук, професор П. М. Макаренко

Обґрунтовано необхідність кредитного забезпечення діяльності сільськогосподарських товаровиробників та роль кредиту як джерела інвестиційної діяльності. Розглянуто особливості діяльності аграрних підприємств, що впливають на їх відносини з комерційними банками; досліджено проблеми кредитування аграрного сектора економіки в умовах фінансової кризи, визначено причини, що стримують активізацію кредитної діяльності суб'єктів господарювання, а також запропоновано напрями удосконалення та модернізації системи банківського кредитування аграрних формувань.

Ключові слова: *кредит, інвестування, фінансування, державна підтримка, кредитна політика.*

Постановка проблеми. Сільське господарство є основною продовольчою галуззю національної економіки, стан якої прямо пропорційно залежить від обсягів коштів, вкладених у її розвиток, зокрема – від інтенсивності інвестиційної діяльності. Активна інвестиційна діяльність підприємств аграрного сектора – запорука їхнього стабільного розвитку й досягнення очікуваних результатів. Від обсягів інвестицій залежать матеріально-технічний стан підприємств, забезпеченість ресурсами, якісний склад трудових ресурсів, кількість продукції, а також рівень прибутковості. Саме прибуткові сільськогосподарські підприємства можуть бути активними учасниками не лише інвестиційного процесу в країні, а й найбільш привабливими суб'єктами кредитних відносин.

Дослідження фінансового забезпечення підприємств АПК, у тому числі сільськогосподарських товаровиробників, свідчить про те, що вони в основному працюють за рахунок власних ресурсів, які нині за питомою вагою є значними, проте недостатніми для самофінансування. Обмеженість власних коштів змушує аграрні підприємства сподіватися на підтримку з боку держави й зумовлює необхідність розвивати як банківські, так і партнерські форми кредитування. Кредит для аграріїв – разом із бюджетним фінансуванням – є одним із найважливіших зовнішніх джерел інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств [4, с. 89].

Необхідність й особлива роль кредиту, без якого сільськогосподарське підприємство як товаровиробник не може існувати, зумовлені специфікою його відтворювального процесу. Останнє, в свою чергу, вимагає врахування об'єктивних вимог галузі в процесі організації її кредитного обслуговування. Такі вимоги полягають у необхідності дотримання економічно-обґрунтованих строків, обсягу, вартості кредиту, своєчасності його надходження позичальнику, узгодженості порядку погашення кредиту та відсотків за користування ним із грошовими надходженнями підприємств [8, с. 101].

Взаємодія аграрних підприємств і комерційних банків взаємовигідні: зростання обсягів кредитних вкладень для комерційних банків збільшує дохідність активних операцій у вигляді відсотків за користування кредитами, а для суб'єктів господарювання – дає змогу фінансувати виробничі витрати з метою безперервності відтворювального процесу, будучи стимулом ефективного використання банківських позик як джерела інвестиційних ресурсів [1, с. 94].

За оцінками експертів, близько 20 % кредитних ресурсів, що спрямовуються в національну економіку України, припадає на аграрний сектор. Тому наслідки глобальної економічної кризи і виконання жорстких умов СОТ можуть бути надто вразливими для вітчизняних агроформувань. Окрім того, існуюча проблема обмеженості довгострокового кредитування, високі кредитні ставки, переважна відсутність ліквідної застави та страхового покриття, недостатність інформації про позитивні кредитні історії вказують на необхідність пошуку джерел інвестиційного розвитку аграрного сектора та здійснення ефективної державної підтримки, яка б ґрунтувалася на стабільній законодавчій базі [3, 8].

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідженням проблеми розвитку та вдосконалення кредитних відносин в аграрній сфері займаються О. Є. Гудзь [2], О. А. Кириченко [3], С. М. Колотуха [4], Н. Маслак [5, 6] та інші. Проте, як засвідчує огляд наукових джерел, окремі питання теорії й практики кредитування сільгоспвиробників ще недостатньо вивчені та вимагають поглибленого дослідження. Саме тому значна частина процесів економічного розвитку вимагає наразі належного вивчення й осмислення, що позитивно позначається на результатах господарювання. Певні кроки щодо розвитку кредитних відносин в Україні, адекватних ринковим умовам, хоча й зроблені, проте на сьогодні рівень кредитного забезпечення (особливо у сільськогосподарському виробництві) залишається низьким. Питома вага кредитних ресурсів в обслуговуванні оборотних засобів у сільському господарстві досягла критичної межі, що вимагає розробки і впровадження нової кредитної політики, спрямованої на створення економічних умов для ефективного використання кредитних ресурсів, прискорення структурної перебудови економіки та її соціальної орієнтації.

Мета – дослідження теоретичних та практичних аспектів у формуванні кредитних відносин у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств.

Результати дослідження. Встановлено, що серед найголовніших складових економічного механізму є система кредитних відносин, що має виняткове значення для аграрного виробництва. Характерними для нього є: сезонність, залежність від природних умов і стихійних сил природи, значний розрив між часом вкладення коштів та їх поверненням після реалізації продукції, висока капіталомісткість, порівняно низька фондовіддача. Однак, не зважаючи на зростання обсягів кредитування суб'єктів аграрного сектора та розширення фінансової підтримки аграріїв із боку держави, значних позитивних зрушень в агропромисловому комплексі не спостерігається. Виходячи з цього, для розбудови фінансово-кредитної інфраструктури необхідно розв'язати низку нагальних нормативно-правових, організаційних та інституційних проблем.

Найпоширенішими схемами фінансування виробництва є укладання лізингових та факторингових угод, отримання прямих і фінансових інвестицій та банківське кредитування. На останнє припадає найбільша питома вага в структурі джерел залучення коштів сільськогосподарських товаровиробників. Проте, як свідчить досвід сьогодення, банківськими кредитами мають змогу користуватися не всі підприємства, які їх потребують. Причини такого стану зосереджені, по-перше, в можливостях банків задовольняти потреби аграріїв, не втрачаючи доходів, пов'язаних із специфікою галузі; по-друге, в можливостях підприємств ефективно використовувати залучені кошти й виконувати зобов'язання в повному обсязі [5, с. 20].

Кредитна діяльність банків залежить від чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Факторами зовнішнього походження є макроекономічна ситуація в країні, політика НБУ, рівень розвитку фінансової інфраструктури, а також ті, що обумовлюють кредитоспроможність позичальників.

Кредитна політика, будучи основою процесу управління кредитом, визначає пріоритети в процесі розвитку кредитних відносин, з одного боку, та функціонування кредитного механізму – з іншого.

Виходячи з цього, в процесі кредитування сільськогосподарських підприємств банк, перш за все, виходить із власної кредитної політики й основної стратегії функціонування. До того ж, вони мають враховувати особливості, не властиві господарюючим суб'єктам інших сфер економічної діяльності, які необхідно мати на увазі в ході надання кредитів [4, с. 96]:

- уповільнену оборотність на виробничій стадії в зв'язку з тривалим технологічним процесом у рослинництві й тваринництві;
- необхідність створення у значних розмірах виробничих запасів, що вимагає залучення коштів;
- підвищену ризиковість галузі (вплив природних умов, світові ціни на продовольство, енергоносії і т.д.), що передбачає застосування відповідного страхового захисту;
- поступове і нерівномірне нарощування витрат, яке в кінці виробничого циклу завершується поверненням коштів у формі виручки від реалізації продукції; через це сезонні витрати сільськогосподарським товаровиробникам доцільніше покривати за рахунок кредиту, ніж власними ресурсами, поскільки останні вимагають значних залучень коштів з обігу;
- значна питома вага внутрішнього обороту – це переважна частина засобів, що відтворюються в самому господарстві (корми, насіння, молодняк великої рогатої худоби), а їхня вартість не проходить товарної й грошової стадії кругообігу;
- високий рівень зносу техніки та використан-

ня застарілих технологій, що потребує залучення значних обсягів кредитних ресурсів інвестиційного характеру.

Дана специфіка впливає на рівень ризиковості кредитної операції банку, що вимагає від нього формування додаткових резервів під можливі втрати за цими операціями. Крім того, визначені особливості кредитування обумовлюють необхідність формувати резерв ліквідності з метою узгодження строків за залученими та розміщеними ресурсами. Визначені параметри впливають на вартість ресурсів і водночас – на вартість кредитів для позичальників [5, с. 22].

Незважаючи на очевидний прогрес в останні роки у розвитку фінансово-кредитних відносин в аграрній сфері й істотне розширення банківського кредитування, існуюча ситуація набагато складніша: по-перше, обсяги залучених фінансово-кредитних потоків є ще далекими від потреб сектора, по-друге, кредитні механізми й технології ще недосконалі, поскільки кількісні й якісні параметри не відповідають викликам і запитам сьогодення, не враховують сповна об'єктивних економічних інтересів суб'єктів аграрного ринку через незначні обсяги, короткостроковість та високу вартість фінансово-кредитних ресурсів.

До того ж реальний попит агроформувань на банківський кредит обмежений кредитоспроможністю позичальників, обсяги й динаміка якого визначаються нарощуванням обсягів виробництва продукції, зростанням їх прибутковості та платоспроможності, а також наявністю у них реальної ліквідної застави, рівень якої щонайменше втричі повинен перевищувати суму позики. Водночас, як свідчать дослідження, агроформуванням бракує ліквідного забезпечення кредитів, оскільки у загальній вартості їхнього майна понад 76 % припадає на необоротні активи, переважну частку яких становлять основні засоби, що є неліквідними через високий рівень (70–80 %) зносу та моральну застарілість [2, с. 60].

За даними департаменту фінансів Мінагропроду України, у 2010 році підприємствами агропромислового комплексу було отримано кредитів на суму 10,1 млрд. грн., що на 74 % більше порівняно з відповідним періодом 2009 року. У 2010 р. кредити залучали 2238 підприємств АПК, окрім того спостерігалися помітні позитивні зрушення в обсягах кредитування суб'єктів аграрного сектора. Серед залучених коштів короткострокові (до 12 місяців) кредити становили 7 млрд. грн., або 70 % усіх кредитів, середньострокові (до 36 місяців) – 1,4 млрд., довгострокові (до 60 місяців) – 1,7 млрд. грн. Найактивніше кредитування агропідприємств проводилося у Черкаській, Полтавській та Харківській областях.

Кредитування агропідприємств у 2006–2010 роках здійснювали понад 110 комерційних банків і кредитних спілок, серед яких лідерами за обсягами були: ТОВ КБ «Фінансова ініціатива», ВАТ «Райффайзен Банк Аваль», ВАТ «Державний експортно-імпортний банк» (Укрексімбанк); за кількістю позичальників – ВАТ «Райффайзен Банк Аваль», ЗАТ АКБ «Промислово-інвестиційний банк» (Промінвестбанк), ВАТ «Державний ощадний банк України» (Ощадбанк), які входять до переліку найбільших банків України.

Незважаючи на обсяги банківських кредитів, ставки користування аграрними підприємствами залученими коштами зберігалися на високому рівні. Так, у 2009–2010 рр. вони коливалися в межах 16–36 %. За даними НБУ, у грудні 2010 р. середньозважена ставка за кредитами, наданими у сільське господарство, мисливство та лісове господарство, становила 14,9 % за середньої ставки 14 % річних.

Наразі банки в Україні за кредитами, наданими позичальникам (сільськогосподарським товаровиробникам), приймають під час визначення чистого кредитного ризику для розрахунку резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями вартість забезпечення у вигляді майнових прав на майбутню сільськогосподарську продукцію (майбутній урожай, приплід худоби тощо) за такими коефіцієнтами, залежно від категорії кредитної операції: стандартна – 50 %; під контролем – 40 %; субстандартна – 20 %; сумнівна – 10 %. Такий підхід дає банкам змогу розширити обсяги кредитів, однак не зменшує ризикованості кредитної операції.

Банки України здійснюють кредитування підприємств аграрної галузі на загальних принципах і підставах. Об'єктивною оцінкою рівня кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств є відношення залучених (використаних) кредитних ресурсів до виробничих витрат, оскільки вони спрямовуються на поповнення обігових коштів. Саме в цьому проявляється специфіка кредитування сільськогосподарського виробництва.

Такий підхід до розуміння даної специфіки обумовив необхідність участі держави у розширенні доступу аграріїв до банківських кредитів шляхом упровадження компенсаційного механізму відсоткової ставки за банківськими кредитами.

Постановою Кабінету Міністрів України за № 794 від 11 серпня 2010 р. затверджено «Порядок використання у 2010 році коштів Стабілізаційного фонду для здійснення фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів». Згідно з ним, компенсація надавалася позичальникам за кредитами (коротко-, середньо- та довгостроковими) в національній валюті у розмірі подвійної ставки Національного банку України, що діяла в період нарахування відсотків за користування кредитами, та в іноземній валюті – у розмірі 10 % річних, однак не вище за розміри, передбачені кредитними договорами. Сільськогосподарським підприємствам надавалися позики для покриття виробничих витрат із закупівлі паливо-мастильних матеріалів, насіння, мінеральних добрив вітчизняного виробництва, засобів захисту рослин, кормів, ветеринарних препаратів, молодняку сільськогосподарських тварин та птиці, яєць для інкубації, обладнання, запасних частин, оплати послуг за виконані ремонтні роботи та енергоносії.

Компенсація надавалася на конкурсній основі підприємствам АПК, які залучали кредити за умови річних відсотків по користуванню кредитами та додатково укладеними договорами, предметом яких є надання банками послуг (розрахункове обслуговування кредиту, розгляд кредитного проекту, управління кредитами, консультаційні послуги) у національній валюті – до 25 % річних, в іноземній – до 16 % річних. Із метою визначення переліку підприємств АПК для отримання права на компенсацію за кредитами утворювали конкурсні комісії.

Визначений підхід, здавалося б, мав активізувати співпрацю банків та аграріїв, проте цього практично не відбувається. Аграрні підприємства у 2006 р. отримали банківських кредитів на загальну суму 12,8 млрд. грн., у 2009 – 5,8 млрд. грн., у 2010 р. – 10,1 млрд. грн.

Причин виникнення такої тенденції кілька: по-перше, *висока вартість кредитів*. Як уже зазначалось, упродовж 2010 року ставки коливалися від 15 до 36 % за облікової ставки НБУ – 7,75 % (15,5 % – подвійна ставка, як база компенсації). Користування кредитами для багатьох підприємств було економічно невигідним. До того ж, відсоткові ставки банків для сільського господарства, порівняно з іншими галузями, були завжди вищими, що також знижувало ефективність коштів, виділених за програмами підтримки АПК.

По-друге, *запізнення з отриманням компенсаційних виплат*: підприємства-позичальники, як правило, сплачують банкам відсотки щомісяця і в повному обсязі. Компенсаційні ж виплати вони одержують від казначейства із запізненням, що до певної міри знецінює кредитну пільгу через інфляційні процеси.

По-третє, *високі вимоги до позичальника*. Так, банки висувають такі вимоги до застави та її оцінки, яким відповідає нині менше третини господарств. Таким вимогам, як правило, відповідають агрохолдинги, що репрезентують великий комерційний капітал й орендують значні масиви сільгоспугідь.

По-четверте, н*едосконала система розподілу компенсаційних коштів*. Чинна система компенсаційного розподілення здійснюється пропорційно середньорічному виробництву валової продукції сільського господарства (у порівняльних цінах) згідно з офіційною статистикою за попередні три роки. Однак цей показник враховує виробництво валової продукції в усіх категоріях господарств, у тому числі й господарства населення. Хоча чинними у 2009–2010 роках Порядками використання бюджетних коштів не передбачалося надання компенсації відсоткової ставки за залученими кредитами особистим селянським господарствам, хоча вони виробляють продукції в середньому близько 32–38 % від загальних обсягів.

Крім того, не враховується і той фактор, що за рахунок забезпечення виробництва продукції сільського господарства одними районами компенсація відсоткової ставки здійснюється іншим.

По-п'яте, *ускладнена процедура отримання бюджетної компенсації*, що відбувається на конкурсній основі, для підприємств АПК. Так, для участі в конкурсі підприємство має надати комісії від 10 до 12 документів, але не має гарантії отримати компенсацію відсоткової ставки за кредитом. Відтак, за невеликих обсягів позик підприємства утримуються від участі у програмі [6, с. 37–38; 7].

Таким чином, необхідними умовами для активізації позитивних змін є модернізація системи банківського кредитування агроформувань, що передбачає [2, с. 61]:

- подальше вдосконалення нормативно-правового поля, передусім у частині механізму захисту прав кредиторів;
- формування систем реєстрацій та оцінки об'єктів застави, а також централізованих інформаційних систем;
- застосування економічних стимулів до кредитних установ, які кредитують реальний сектор економіки, обмежуючи при цьому спекулятивні

операції та сприяючи розвитку спеціалізованих кредитних інститутів;

- спрощення процедури реалізації заставленого майна, надавши можливість її здійснення безпосередньо банкам; розробку банками внутрішніх нормативних документів, що регламентують кредитний процес і враховують особливості кредитування аграрних позичальників;

- застосування нових форм гарантування банківського кредитування, подальший розвиток страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в аграрному секторі;

- створення гнучкої системи гарантій виконання зобов'язань за кредитними угодами сільськогосподарських позичальників як за участю держави, так і громадських організацій (товариств взаємного гарантування чи інших гарантійних структур);

- запровадження загальнодержавного ринку застав (торгів) на базі єдиної електронної бази даних про наявні види заставленого майна, яке реалізують із метою виконання зобов'язань за кредитними угодами; запровадження корпоративної інформаційної довідкової системи й підсистеми інтернет-банку;

- розширення сфери діяльності шляхом створення умов і стимулювання участі банків у фінансових, фінансово-промислових, банківських об'єднаннях, статутних капіталах підприємств аграрного сектора економіки;

- консолідація банківського сектора, кооперація його з іншими фінансовими інститутами;

- розробка та впровадження в практичну діяльність банку методик аналізу кредитоспроможності з урахуванням галузевої особливості позичальників.

Висновки. На даний час в Україні вже сформувався комплекс законодавства щодо кредитування сільського господарства в контексті реформування й переходу від дотаційної до ринкової системи фінансування АПК. Зокрема, законодавство визначило такі форми кредитування, як бюджетне та приватне, яке здійснюється із застосуванням таких інструментів: компенсація відсотків за коротко- і довгостроковими кредитами фінансових установ, взаємне кредитування (кредитні спілки), заставні операції зі складськими свідоцтвами, іпотечне кредитування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Вдовенко Л. О.* Необхідність аграрних підприємств у кредитному забезпеченні / Л. О. Вдовенко // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2011. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 94–98.

2. *Гудзь О. Є.* Фінансово-кредитна інфраструктура аграрної сфери України / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 59–63.

3. *Кириченко О. А.* Кредитування аграрного сектора економіки в умовах глобальної фінансової кризи / О. А. Кириченко, В. Д. Кудрицький // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 207–222.

4. *Колотуха С. М.* Кредитування сільськогосподарських підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності / С. М. Колотуха, І. П. Борейко // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 89–96.

5. *Маслак Н.* Відновлення банківського кредитування в Україні / Н. Маслак // Пропозиція. – 2010. – № 9. – С. 20–24.

6. *Маслак Н.* Тонкощі кредитування підприємств АПК / Н. Маслак // Пропозиція. – 2011 – № 4. – С. 34–39.

7. Матеріали офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua.

8. *Міхов Л. І.* Банківське кредитування сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан і проблеми розвитку / Л. І. Міхов, Л. М. Каліна // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – № 1. – С. 101–106.